

FRIEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING:**Filozofia umenia**

Bratislava: Kalligram 2007, 704 s. (preložil Oliver Bakoš).

„*Dielo veľkého filozofa je ako skala v oceáne času*“ (s. 659). Týmito slovami začína Oliver Bakoš svoju štúdiu *K Schellingovým filozofickým a estetickým spisom*, ktorá tvorí obsiahly doslov k výberu z diela F. W. J. Schellinga.

A skutočne, Schellingovo dielo predstavuje akýsi ostrov týčiaci sa nad šírými vodami dejinného filozofického myslenia. A to nielen v Bakošom spomínanom ohľade, podľa ktorého je tento spôsob uvažovania permanentne obmývaný rôznymi prúdmi a je schopný odolávať a pretrvať všetky zmeny filozofických paradigiem. Prírovnanie Schellinga ku skale v mori obstojí aj v inom zmysle, a síce v zmysle vzdialenosti tohto ostrova, ktorý, hoci je vďaka svojej veľkosti pozorovateľný už z diaľky, bežnému čitateľovi predsa len zostáva pre svoju jazykovú, intelektuálnu náročnosť, a najmä pre mnohvrstvosť písania, skrývajúcu čaro významu hlboko pod hladinou bežného čítania, značne neprístupný. Tento fakt znásobuje i skutočnosť, že Schellingovo dielo patrí (geograficky i časovo) do súostrovia nemeckej klasickej filozofie, a ako to už u súostroví býva, aj keď sám patrí medzi jej hlavných predstaviteľov, predsa len akoby ostával v tieni iných velikánov tejto oblasti myslenia (Kant, Hegel). Azda toto všetko a navyše nedostupnosť Schellingových prekladov spôsobili, že detailné krásy Schellingovho ostrovného sveta sú pre väčšinu čitateľských návštevníkov dodnes skryté a takmer nepoznané. Aj preto možno len oceniť, že vydavateľstvo Kalligram v edícii *Ad fontes* sprístupňuje doposiaľ síce známe, ale menej navštevované intelektuálne destinácie (napríklad Kierkegaardovo *Bud' – alebo*, Rusellov *Jazyk a poznanie* či Smithovo *O bohatstve národov a iné štúdie*). A Bakošov preklad ponúka v slovenčine takmer neexistujúce¹ Schellingove texty i širšej filozofickej obci.

Ak však už uvažujeme o Schellingovi ako o pevnej a odolávajúcej skale v oceáne času, treba hneď pripomenúť, že samotný Schelling i jeho dielo pripomínajú skôr mohutný sopečný ostrov, ktorý náhle a vášnivo menil svojimi spontánnymi erupciami tvar i ťažisko oblastí viditeľných nad hladinou. Schelling prešiel viacerými, značne odlišnými štádiami: od transcendentálneho idealizmu Fichteho *Ichphilosophie* cez pozície objektívnoidealistickej *Naturphilosophie* až po zmierlivé stanovisko filozofie identity, a to najmä identity prírody s duchom, zavŕšenej filozofiou absolútna s teozofickým a mystickým pohľadom na otázky prazákladu tejto jednoty – Boha, sveta a všetkého. Práve pre túto erupčivnosť a invenčnosť sa na jednej strane stal ťažko uchopiteľným mysliteľom, no na druhej strane pre mnohých mysliteľov (umelcov, teológov, filozofov prírody či estetikov) je nesmierne inšpiratívnym autorom a jeho myšlienky nachádzajú odozvu i dnes, viac než stopäťdesiat rokov po jeho smrti.

Predkladaný výber Schellingových prác prezentuje trojicu diel (*Bruno alebo o božskom a prirodzenom princípe*, *Filozofické skúmania podstaty ľudskej slobody a s tým*

¹ V slovenčine dosiaľ vyšli okrem Bakošových prekladov, obsiahnutých i v tomto výbere, len dva krátke úryvky zo Schellingovho *Systému transcendentálneho idealizmu v Antológii z diel filozofov*.

súvisiacich predmetov, Filozofia umenia) a upriamuje pozornosť na relatívne rané obdobie autorovej tvorby (spisy z rokov 1802, 1803 a 1809), ktoré však predstavuje významný kulminačný bod v jeho myslení. Po odklone od Fichteho *Ichphilosophie* (napríklad *Vom Ich als Prinzip der Philosophie oder über das Unbedingte im menschlichen Wissen*, 1795) a formulovaní filozofie prírody (*Naturphilosophie*, 1797) sa centrom Schellingovho filozofického bádania (i pod vplyvom Lessingovho, a najmä Jacobiho výkladu Spinozu) stala otázka „jedného“ ako princípu bytia i poznania sveta v jeho filozofii identity.

Už v prvom z predkladaných diel *Bruno alebo o božskom a prirodzenom princípe* sa otázka identity stáva kľúčovým problémom. Schelling v ňom zaujímavým spôsobom oprašuje starú filozofickú otázku vzťahu mnohého a jedného, božského a ľudského, materiálneho a duchovného a ich identity v bytí i myslení. Zvláštnosť jeho prístupu spočíva v tom, že neskrývane kriesi antické pojmoslovie a imituje platónsky dialóg, kde sú hlavnými postavami Giordano Bruno, Leibniz a Fichte (vystupujúci pod menami Alexander, Anselm, Lucian). No v práci možno identifikovať i množstvo ďalších filozofických postojov (Platón, Kuzánsky, Spinoza, Kant a i.). Schelling jasne dokumentuje rodiači sa a silnejúci záujem o dejiny filozofie a o dejinné myslenie ako také v Prusku na prelome 18. a 19. storočia. No nie preto, aby ukázal postupný vývoj názorov a ich dialektické prekonávanie, ktoré neskôr možno obdivovať v Hegelovom systéme (hoci platónsky i Schellingov dialóg možno čítať aj takto), ale preto, aby ukázal, že v dejinách filozofie existuje v podstate len štvorica základných filozofických prístupov: materializmus, intelektualizmus, realizmus a idealizmus. Odlišnosť týchto filozofických systémov podľa neho nespočíva v odlišnom opise základného princípu sveta („Pre každú filozofiu je Jedným absolútno“, „... nemôžu sa odlišovať pomocou protikladu, ak dosahujú najvyšší druh poznania, lebo ten je nevyhnutne len jeden“), „lež iba v jeho chápaní“ (s. 123). Odlišnosť jednotlivých pohľadov teda spočíva v nazeraní, v uvažovaní a v tom, že daný neúplný spôsob nazerania absolutizujeme a predpokladáme, že ním uchopujeme samotný princíp bytia.

Schellingovou hlavnou snahou je preukázať nevyhnutnosť Jednoty ako jediného mysliteľného absolútneho princípu filozofie ako takej. Prostredníctvom pojmovej analýzy dokazuje, že pojem prvotného princípu predpokladá zrušenie relatívnej protikladnosti základu a odhliadnutie od jeho odlišnosti (spor s Fichtem – „absolútne Ja“ verzus „Neja“ ako základná diferencia), čím sa akoby vracia k parmenidovskému prístupu k svetu. Schelling však ruší protikladnosť jednoty a odlišnosti tým, že „jednotu všetkých protikladov robíme prvou“ (s. 32), čím absolutizuje „jednotu jednoty a protikladov“ (s. 32), a tak sa dostáva na dialekticky hlbšiu rovinu výkladu. Akoby už tu anticipoval svoje teozofické riešenia otázky prazákladu Boha (*Urgrund*), ktorý v *Brunovi* skicuje termínom hĺbina – *Abgrund*. Prazáklad pritom chápe ako jednotu, v ktorej splývajú všetky protiklady (Kuzánsky) a ktorú možno stotožniť s hmotou zbavenou akýchkoľvek určení. Z uvedených faktov i z názvu dialógu je zrejmé, že Schelling sa v diele stavia na pozície brunovského panteizmu, čo je dokumentované aj s tým, že svoje vlastné názory vkladá do úst Brunovi.

Bruno – ktorý stotožňoval Boha so svetom, dokazoval imanenciu Boha vo svete i jeho hmotnú povahu – spolu so Spinozom upozornili na dištinkciu medzi Bohom ako Tvorcom (*natura naturans*) a stvoreným svetom (*natura naturata*). Schelling, poučený Jacobiho i Fichteho výkladom, upozorňuje na jednotu bytia a myslenia, ako aj na fakt, že celok bytia je možný len ako idea, pričom vedomie narába s jednotlivinami (odlišnosťami), ktoré sa zrodili z toho istého základu – sveta, preto každá vec v sebe nesie charakte-

ristiky nevyhnutné na odvodenie sveta. Osobitným prípadom je najmä existencia človeka. Schelling nechápe človeka ako výnimočné súcno odlišné od ostatných vecí, naopak, človek je jednou z vecí sveta. Jeho osobitosť však spočíva v tom, že na ňom možno najlepšie sledovať proces zbožšťovania sveta, a to nielen v teologickom zmysle (Boh sa stal človekom), ale i v panteistickom ponímaní objektivizácie Jedného (Príroda sa objektivizuje v človeku, aby sa mohla reflektovať). Tejto téme venuje podstatnú časť druhého predkladaného diela – *Filozofické skúmania podstaty ľudskej slobody a s tým súvisiacich predmetov*.

Schelling sa hneď v úvode spisu pokúša objasniť pojem slobody v konceptoch iných filozofov, pričom najväčšiu pozornosť venuje odmietnutiu Spinozovho riešenia prostredníctvom Schlegelovej kritiky panteizmu, vedúceho k striktnému fatalizmu. Základnou Schellingovou námietkou proti inak akceptovateľnému Spinozovmu monistickému konceptu je jeho neživotnosť a mechanistické ponímanie prírody.

Schelling verí, že každá bytosť v prírode (teda aj človek) je tvorená materiálnym aj duchovným princípom. Je pravda, že človeka zväčša chápeme ako netelesnú bytosť, a tým ho vytrhávame z prírody a prenášame do ríše slobody. Schelling však upozorňuje, že materiálnosť alebo telesnosť je pre človeka charakteristická rovnako ako jeho um a duchovnosť, ba dokonca že oba tieto póly pochádzajú z toho istého princípu, ktorým je vôľa. „Princíp, pokiaľ pochádza zo základu a pokiaľ je temný, je svojvôľou tvora, tá však, pokiaľ ešte nie je povznesená do úplnej jednoty so svetlom (ako princípom umu), teda svetlom, ktoré nie je pochopené, je čírou vášňou alebo žiadostivosťou, to znamená, že je slepou vôľou“ (s. 166). Tým anticipuje Schopenhauerovo vnímanie fundamentálnych štruktúr človeka v nevedomých a pudových zložkách. Vracajúc sa k Fichtemu zároveň dodáva, že „proti tejto svojvôli tvora stojí um ako univerzálna vôľa“ (s. 166). Tým preukazuje jednotu prírody a inteligencie v nás.

Kým pre väčšinu filozofov je dôvodom zla kauzalita skrytá v telesnosti, Schelling nachádza príčiny morálne chybných rozhodnutí v duchu. Podľa vzoru Franza Baadera vraví, že človek môže buď klesnúť pod úroveň zvieratá (nemorálnosťou), alebo môže byť nad ním (morálnosťou). Kauzalita prírody (pudy a vášne) je v nás reflektovaná a možno sa jej vzoprieť, preto ak podľahneme vášňam, konáme nižšie ako zvieratá, ktoré sa svojej pudovosti vzoprieť nemôžu. Dôvod zla tak Schelling vidí v nedokonalnej reflexii vôle (v nedostatočnom poznaní), respektíve v „nejakej pozitívnej zvrátenosti alebo v prevrátení princípov“ (s. 170), ktoré sa pokúšajú uzurpovať si moc nad svojím protikladom. „Cit je nádherný, keď zostane v základe; nie však vtedy, keď vystupuje na svetlo, aby zo seba urobil podstatu, a keď chce vládnuť“ (s. 221). No ani čistý rozum nie je základom morálnosti, pretože morálnosť je možná iba v personalite a „personalita spočíva na temnom základe“ (s. 221), keďže ani ľudstvo sa nerozmnožuje len „pomocou čistého rozumu“ (s. 221). Zlo teda Schelling chápe ako porušenie celistvosti a harmónie (doslova hovorí o vystúpení z centra na epifenomén) a práve harmonická celistvosť je preňho (podobne ako pre väčšinu romantikov) ideálom dobra. Ako v prípade krásnej duše, aj tu harmonizuje nevedomú a produktívnu prírodu v nás s racionalitou, ktorá tiež pochádza z prírody. V tomto duchu Schelling dokonca nachádza i vlastné poslanie filozofie, ktorá hľadá dobro, krásu a pravdu, a to práve v jednote lásky (ako vášnivosti) a múdrosti (ako plne reflektovanom poznaní).

Už v prvom zo spomínaných diel (v *Brunovi*) obrazne píšuci básnik/filozof poukázal

na jednotu pravdy a krásy. Aj jeho morálne spisy stotožňujú dobro s krásou ako harmóniou jednotlivca (s celkom vlastnej bytosti i s celkom sveta ako takého). Je preto pochopiteľné, že zavŕšením všetkých Schellingových úvah nemôže byť (i podľa vzoru Platóna a Kanta) nič iné než otázka krásy ako jednoty prírody a inteligencie. Tak to predkladá tretí prístupný text – *Filozofia umenia*.

Schellingova *Filozofia umenia* nie je len dôsledným pokračovaním Baumgartenom vybudovanej tradície estetického uvažovania (hľadania zákonitostí produkovania a posudzovania krásy), ale aj jej významným prekonaním. Už v *Systéme transcendentálnej filozofie* (1800) Schelling naznačil, že najdokonalejšiu jednotu možno dosiahnuť v človeku, a to v jeho estetickej činnosti. Tvorbu umelca možno identifikovať so živelnou tvorbou prírody a reflexia je dôkazom ducha schopného uchopovať inteligibilné obsahy. Vo *Filozofii umenia* však odmieta platónsku predstavu umenia ako imitačnej produkcie a naznačuje, že umenie má ako svoj obraz samotné večné idey. Cieľom umenia je zmyslovo sprístupňovať zmyslom neprístupné idey, a práve v tom je umenie podobné filozofii (ktorá sprístupňuje Absolútne rozumu).

Spätosť oboch prístupov k svetu (filozofie a umenia, najmä básnictva) sa dá sledovať v celej Schellingovej tvorbe. Je popretkávaná poetickými obrazmi a možno ju považovať za vzor estetiky nemeckého romantizmu. Jej základné východiská nachádzame i v dielach ďalších nemeckých mysliteľov (Nietzsche, Heidegger). Schelling je presvedčený, že najdokonalejším zo všetkých umení je (oproti schematickému a alegorickému) umenie symbolické, najmä jeho slovesné podoby. Slovesná podoba umenia je najmenej spätá so zmyslovosťou (v porovnaní s výtvarným umením, či dokonca s hudbou) a núti nás opustiť svet premenlivých jednotlivín a nahliadať večné idey. Práve toto umenie nám najlepšie umožňuje preniknúť k nadzmyslovému, čím sa stáva „nástrojom bohov, zvestovateľom božských tajomstiev, odhaľovateľom ideí“ (s. 631). A tak je i „filozofia umenia výkladom absolútného sveta vo forme umenia“ (s. 635).

Schellingova filozofia pripomína bujnú flóru tropického ostrova s množstvom pozoruhodných myšlienok a odkazov, no i bizarných obrazov a mnohvrstvových úrovní myslenia, ktoré si vyžadujú dostatok času na dôsledné premyslenie a vychutnanie. Preto je najlepšie nájsť si čas, siahnúť po jeho diele a nechať sa opájať básnickým obrazným dialektickým myslením.

Andrej Démuth

Mgr. Andrej Démuth, PhD.
Katedra filozofie FF TU
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
SR